

УДК 911.375.5-026.9:7.047-025.13:376
DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.9>

Лотоцька Віта Миронівна,

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID: 0009-0003-2318-9520
vita.lototska@pnu.edu.ua

ТЕРАПЕВТИЧНІ ЛАНДШАФТИ У ДИЗАЙНІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто поняття терапевтичних ландшафтів та особливості їх проектування. При створенні функціональних та естетично привабливих зелених зон у дизайні міського середовища з'являються нові тенденції, що пов'язані з усвідомленням терапевтичного впливу довкілля на людину. З'ясовано значну роль терапевтичного ландшафту у контексті нових завдань, що постали перед дизайном середовища в умовах воєнного часу.

Проведено аналіз прикладів реалізації терапевтичних ландшафтів вітчизняними та зарубіжними фахівцями з позиції запровадження перспективних реабілітаційних технологій та відзначено їх значний потенціал у роботі з різними категоріями населення. У процесі планування терапевтичного міського простору враховуються різноманітні потреби потенційних відвідувачів з метою забезпечення його інклюзивності. Проектування терапевтичних ландшафтів передбачає не тільки врахування вимог до функціональних та технічних характеристик, а й забезпечення емоційної складової простору. Дизайнери у процесі своєї діяльності обирають саме ті засоби, що сприяють створенню такого образу середовища, що запам'ятовується на основі емоцій та переживань людини, сприяє покращенню її психоемоційного стану. Дедалі популярнішим є використання сенсорних характеристик рослин та матеріалів. Так, ідея сенсорних садів сьогодні забезпечує цінний ресурс для різноманітного спектру застосувань та створює широке поле діяльності для дизайнерів. Найпоширенішим підходом до культивування сенсорного саду є створення на його території значної кількості зон, різноманітних за тематикою та спрямованих на конкретні органи чуття.

У дослідженні висвітлено й екологічну складову терапевтичних ландшафтів, що є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку міського середовища. Адже надзвичайно важливим є пошук та запровадження нових проєктних рішень при створенні зелених зон з урахуванням сучасних вимог до якості міського середовища, що є важливим елементом його сталого розвитку.

Ключові слова: *терапевтичний ландшафт, міське середовище, інклюзивність, сенсорний сад, ландшафтний дизайн.*

Lototska Vita. THERAPEUTIC LANDSCAPES IN THE URBAN ENVIRONMENT DESIGN: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

The article deals with the concept of therapeutic landscapes and features of their design. When creating functional and aesthetically attractive green areas in the design of the urban environment, new trends appear, which are associated with the awareness of the therapeutic effect of the environment on a person. The significant role of the therapeutic landscape in the context of new tasks faced by environment design in wartime conditions has been clarified.

The analysis of examples of the implementation of therapeutic landscapes by domestic and foreign specialists from the point of view of the introduction of promising rehabilitation technologies has been carried out, and their significant potential in working with different categories of the population has been emphasized. In the process of planning a therapeutic urban space, the diverse needs of potential visitors are taken into account in order to ensure its inclusivity. Designing therapeutic landscapes involves not only taking into account the requirements for functional and technical characteristics, but also ensuring the emotional component of the space. In the process of their activity, designers choose exactly the means that contribute to the creation of such an image of the environment, which is memorized on the basis of the emotions and experiences of a person, and contributes to the improvement of their psycho-emotional state. The use of sensory characteristics of plants and materials is increasingly popular. Thus, the idea of sensory gardens today provides a valuable resource for a diverse range of applications and creates a wide field of activity for designers. The most common approach to the cultivation of a sensory garden is creating a large number of zones on its territory, thematically diverse and aimed at specific senses.

The research also highlights the ecological component of therapeutic landscapes, which is particularly relevant at the current stage of the development of the urban environment. It is extremely important to find and implement new design solutions for the creation of green areas, taking into account modern requirements for the quality of the urban environment in the context of its sustainable development.

Key words: *therapeutic landscape, urban environment, inclusiveness, sensory garden, landscape design.*

Вступ. Через низку сучасних викликів, пов'язаних зі швидкими темпами урбанізації, зростанням стресу серед населення та збільшенням екологічного навантаження, питання впливу міського простору на здоров'я та благополуччя людини встає все більш актуальним. У дизайні міського середовища з'являються нові тенденції, що пов'язані з усвідомленням терапевтичного впливу природного середовища на людину. Впровадження терапевтичних ландшафтів у міському середовищі є важливим кроком до покращення здоров'я та якості життя міських мешканців. Особливо цінними такі ландшафти є у місцях щільної міської забудови, в яких дуже часто не вистачає доступних зелених зон. Інтеграція природи в урбаністичний простір, створення різноманітних зелених зон, включення сенсорних елементів, а також врахування культурних і соціальних особливостей можуть суттєво знизити рівень стресу, покращити емоційний стан та сприяти фізичному відновленню. Терапевтичні ландшафти стають важливим інструментом у формуванні сталих та інклюзивних міст.

В Україні концепція терапевтичних ландшафтів набуває особливого значення і в контексті нових завдань, що постали перед дизайном середовища в умовах воєнного часу. Терапевтичні ландшафти можуть стати важливим інструментом для запровадження перспективних реабілітаційних технологій у роботі з різними категоріями населення.

Матеріали та метод. Теоретичною основою нашого дослідження є праці науковців, присвячені аналізу особливостей проектування терапевтичних ландшафтів з позиції запровадження перспективних реабілітаційних технологій. Так, принципам та методам організації сенсорного саду із врахуванням потреб осіб з інвалідністю присвячена публікація З. Обиночної [1]. Аспекти проектування терапевтичних ландшафтів на території

закладів вищої освіти наводять у своєму дослідженні Ю. Мельник Ю., О. Верешко, А. Войтюк, О. Мельник, С. Гомон [2]. У публікації О. Косик, М. Білоног розглядаються особливості планування терапевтичних ландшафтів на території дитячих лікарень [3]. Особливості проектування терапевтичних садів висвітлюються у праці Д. Бідолаха, В. Кузьовича, С. Підховної [4]. Зокрема, авторами проаналізовано рослинні насадження, функціональні зони терапевтичних садів та їх вплив на відновлення користувачів. Терапевтична складова мистецтва доквілля висвітлюється у публікації Н. Лісової та К. Гамалії, зокрема, авторками досліджено особливості розвитку та постановку нових завдань перед українським ландшафтом в умовах воєнного часу [5].

При виконанні дослідження також здійснено аналіз праць методичного змісту, в яких містяться підходи до розуміння ландшафтної терапії як однієї із найперспективніших реабілітаційних технологій, що відзначається значним потенціалом у роботі з різними категоріями населення. Зокрема, теоретико-методологічні основи садотерапії, перспективи її розвитку в Україні та рекомендації до використання її у рамках реабілітації осіб з інвалідністю висвітлюються у методичному посібнику з питань впровадження садотерапії в Україні [6]. У контексті нашого дослідження також слід виокремити й публікації, що розкривають природоорієнтовані рішення, які сприяють вирішенню екологічних проблем та адаптації міського простору до кліматичних змін. Серед таких рішень важливу роль відіграють і терапевтичні сади [7].

Результати. Концепція «терапевтичних ландшафтів» (therapeutic / healing landscape) була запропонована у 1990-х роках географом Вілбертом Геслером (Wilbert Gesler). Досліджуючи зв'язок між навколишнім середовищем і фізичним, емоційним благополуччям людини, В. Геслер визначав терапевтичний

ландшафт як середовище, що має здатність сприяти зціленню та відновленню. При цьому, дослідник наголошував, що терапевтичними ландшафтами можуть бути не лише природні, а й соціально-культурні простори [8, с. 27].

Терапевтичні ландшафти проєктуються для заохочення взаємодії між людьми та доквіллям. І вже залежно від дизайну саду та потреб відвідувачів така взаємодія може відбуватися як у пасивній, так і в активній формі.

Садівниця і психіатриця Сью Стюарт-Сміт (Sue Stuart-Smith) у своїй книзі про цілющий вплив садівництва зазначає: «Час на природі – й не обов'язково багато, вистачить і двадцяти хвилин – відновлює психічну енергію й зміцнює здатність мозку зосереджуватися. Ця несвідома взаємодія між розумом і природою має далекосяжні наслідки й величезний вплив на психічне та фізичне здоров'я» [9, с. 98]. Авторка наводить результати численних досліджень у різних галузях науки, що підтверджують терапевтичний вплив природного середовища на людей із посттравматичними стресовими розладами. Ця сфера досліджень сьогодні активно розвивається у всьому світі. Близькість до зеленого простору знижує тривожність, покращує настрій, зменшує розумову втому, заохочує до спілкування. Існує багато свідчень того, як у зонах бойових дій, а також у тих зонах, що постраждали від стихійних лих, люди інстинктивно звертаються до природи, намагаючись зберегти любов до життя та змінити щось на краще.

Цікавими є результати соціологічного опитування, що були проведені у 2022 році Ярославом та Андріаною Недолуженко, співзасновниками одного з найбільших розсадників декоративних рослин України «Зелені Янголи». Так, на питання «Чи допомагає вам сад впоратись зі стресом, відволіктись від жахів війни, чи є він джерелом компенсації та порятунку» серед учасників спільноти розсадника 25% зазначили, що робота в саду допомагає відволіктись та 70% респондентів відмітили, що робота в саду є джерелом натхнення та радості; 3% вказали, що були вимушені покинути дім і сад; 2% – змушені були покинути дім, але все одно зайнялися

садівництвом на новому місці. На питання «Чи є у вас бажання та можливість втілювати нові ідеї в саду, висаджувати нові рослини?» 56% респондентів відповіли, що висаджують нові рослини для зняття стресу; 29% учасників втілюють свої задуми та висаджують рослини; 9% тільки доглядають за старими посадками; 5% учасників вказали, що не мають можливості, оскільки змушені були покинути свій дім та сад і лише 1% респондентів зазначили, що не мають зараз бажання займатись садом [10, с. 72-73]. Ці спостереження свідчать про те, що в умовах війни людина особливо потребує споглядання за садом, адже ландшафт може підтримувати, наповнювати життя сенсом та дає змогу віднайти мотивацію.

Над створенням терапевтичних садів і громадських просторів працює Ільзе Рукшане (Ilze Ruksane), ландшафтна архітекторка із Риги. Розглядаючи цілющі ландшафти як складові міського середовища, Ільзе Рукшане виокремлює поняття лікувальних та терапевтичних ландшафтів. Зокрема, лікувальними вважаються загальнодоступні простори, спроектовані за певними принципами, що виконують функцію підтримки не лише в медичних установах, а й в повсякденному житті. Терапевтичні ландшафти є засобом для активної участі в терапевтичному процесі, підтримують як садівничі, так і інші види діяльності. Серед садів, що використовуються у терапії, дослідниця зазначає три види. Так, сади садівничої терапії сприяють покращенню фізичного стану здоров'я, розвитку соціальних навичок та здатності до взаємодії. Відновлювальні та реабілітаційні сади орієнтовані на визначені елементи відновного середовища й ближчі за концепцією до лікувального ландшафту. Сенсорні сади створені для стимуляції різних відчуттів, таких як дотик, зір, слух, нюх, смак, відчуття рівноваги та ін. [11, с. 20].

Проекування сенсорних садів є одним із способів повернення до природної гармонії та безпосередності. Естетика сучасного саду спрямована не стільки на пізнання природи, скільки на її переживання, на відчуття глибинного ритму життя. Усвідомлення того

факту, що людина не втрачає потребу в чуттєвому пізнанні навколишньої природи, усамітненні, контакті з нею, робить участь почуттів (зір, слух, смак, дотик і запах) одним із ключових понять для сенсорних садів. Основним завданням сенсорного саду є залучення відвідувачів до взаємодії з природою. Перебуваючи у сенсорному саду, людина починає сама домислювати образи на своєму, індивідуальному, рівні. Таке творче споглядання ніколи не набридає, адже асоціації можуть змінюватися залежно від настрою, стану душі, освітлення, звукового фону та й просто з плином часу. Сенсорні сади дають можливість відвідувачу пізнавати природне довкілля в усіх його сенсах.

Ідея сенсорних садів, що початково була розроблена у 1970-х рр. у Великобританії з метою терапевтичного впливу, сьогодні забезпечує цінний ресурс для різноманітного спектру застосувань та створює широке поле діяльності для дизайнерів. Найпоширенішим підходом до культивування сенсорного саду є створення на його території значної кількості зон, різноманітних за тематикою та спрямованих на конкретні органи чуття. У такому саду відвідувач відчуває себе найбільш комфортно та гармонійно.

У контексті терапевтичного впливу довкілля особливо важливими є комплексність і біорізноманітність. Зокрема, дослідження вчених виявили чіткий зв'язок між користю для людей від відвідування парків і рівнем біорізноманіття їхніх зелених насаджень [9, с. 102].

Про тенденцію звернення до ідей, пов'язаних із терапевтичним впливом довкілля, свідчить також і фестиваль Chelsea Flower Show, що є найважливішою подією, яка визначає основні тенденції в галузі ландшафтного дизайну у світі. Зокрема, у 2024 році серед проєктів, представлених на фестивалі, спостерігаємо звернення дизайнерів до цінності та філософії саду замість підкресленої декоративності. У своїх проєктах дизайнери розглядають сад як місце відновлення та зміцнення, наголошують на його терапевтичній силі. Так, дизайнерка Ула Марія (*Ula Maria*) представила цікавий проєкт *Forest Bathing*

garden, в якому звертається до японської практики *сінрін-йоку*, що передбачає відпочинкове відвідування лісу та відновлення зв'язку з природою через органи чуття. Метою цього саду було продемонструвати, як привабливий, але доступний простір може стати підтримкою для пацієнтів, їхніх родин і медичних працівників. Дизайнери Софі Парментер (*Sophie Parmenter*) і Дідо Мілне (*Dido Milne*) представили терапевтичний сад, створений з урахуванням потреб людей з аутизмом. Сенсорний сад для відновлення після інсульту створила дизайнерка Олівія Гонсалвес (*Olivia Gonsalves*), в якому продумана колірна схема у поєднанні з ароматами висаджених рослин та шумом води допомагає пацієнтам з вадами руху чи зору орієнтуватись у саду. Прикладом терапевтичного саду в урбанізованому середовищі є проєкт Анни-Марі Пауел (*Ann-Marie Powell*), в якому важливим елементом для підтримки фізичного, та психічного здоров'я стає сад дикої природи [12].

В Україні також зростає інтерес до проєктування терапевтичних ландшафтів. Так, у 2024 році у Подільському районі Києва, поруч із психіатричною лікарнею імені І.П. Павлова, відкрили перший терапевтичний сад в Україні, що був створений командою данських та українських дизайнерів. Ініціатором проєкту став данський урбаніст, дизайнер Мікаель Колвілл-Андерсен (*Mikael Colville-Andersen*).

Дизайн саду враховує різноманітні запити користувачів, зокрема, задля комфортнішого відновлення відвідувачів територію поділено на окремі зони для реабілітації, спілкування та усамітнення. Водночас передбачено три основні типи поведінки відвідувачів. Так, простір для тих відвідувачів, для яких взаємодія з іншими людьми є складною, являє собою усамітнене місце з гарними видами, ретельно продуманими елементами, що створюють відчуття безпеки. Тим відвідувачам, які для відновлення потребують фізичної активності, може допомогти догляд за рослинами, наприклад, полив квітів, висаджування дерев, видалення бур'янів, чи турбота про інші частини саду. Також для деяких відвідувачів може бути необхідним таке природне середовище, яке б

стимулювало їхні органи чуття. Садовий простір облаштовано в лісистій місцевості, віддаленому від міського шуму. Рослини підібрані таким чином, щоб забезпечувати ефективне поглинання шуму, захист від вітру та сприяти у відновленні психоемоційного та фізичного стану відвідувачів. Передбачено висадження тих видів рослин, що характерні для місцевої флори [13].

Проектування саду відновлення планується також і в Львові на базі центру реабілітації Unbroken. Зонування території буде проведено із врахуванням різних психологічних станів відвідувачів. Також передбачається, що в цьому міському просторі можна буде проводити освітні, культурно-мистецькі заходи, розвивати садівництво та городництво.

Важливо, що такі сади не лише надаватимуть необхідну підтримку тим, хто проходить реабілітацію, а й сприятимуть підвищенню обізнаності про інноваційні підходи до вирішення проблем людей із посттравматичними розладами внаслідок війни.

Сьогодні спостерігаємо зростання інтересу до теми терапевтичних ландшафтів вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Так, наприкінці 2023 року проведено міжнародну конференцію за участю ландшафтних архітекторів, дизайнерів та інших фахівців зеленого ринку Empathic green conference «Сила природи, садів, рослин. Шлях до перемоги». Спікери конференції наголошували на ключовій ролі рослин у створенні терапевтичних ландшафтів, відновленні просторів після війни, збереженні біорізноманіття та забезпеченні інклюзивного середовища. Зокрема, Хелена Гутмане (Helena Gutmane), урбаністка та ландшафтна архітекторка із Латвії, висвітлила особливості процесів реабілітації просторів та старих покинутих територій, що є особливо важливим у контексті відбудови українських населених пунктів, що постраждали під час війни. Ландшафтна архітекторка Оксана Олейнюк-Пухняк (м. Львів) представила концепцію Природничої Платформи повоєнного відновлення України, акцентуючи увагу на значній ролі фермерських парків у повоєнній реабілітації [14].

Дослідники відзначають, що ландшафтне різноманіття нашої країни відкриває можливість для розробки та реалізації широкого спектру гарденотерапевтичних методів, адаптованих до особливостей регіонів. Це дозволить створювати диференційовані гарденотерапевтичні простори, враховуючи потреби та особливості різних груп осіб, що потребують соціальної та фізичної реабілітації [6, с. 5-6].

Слід згадати також і про екологічну складову терапевтичних ландшафтів, що є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку міського середовища. Адже надзвичайно важливим є пошук та запровадження нових проектних рішень при створенні зелених зон із урахуванням сучасних вимог до якості міського середовища, що є важливим елементом його сталого розвитку. Терапевтичні ландшафти сприяють підтримці біорізноманіття, очищують повітря, знижують температуру, зберігають та відновлюють природні екосистеми.

Висновки. Новітні дослідження підтверджують значний потенціал терапевтичного впливу довкілля на людину. Впровадження терапевтичних ландшафтів у міському середовищі дозволяє створювати простори, які сприяють психічному й фізичному відновленню, знижують рівень стресу, покращують емоційний стан і загальний рівень якості життя в урбаністичних умовах.

При проектуванні терапевтичного ландшафту важливо враховувати різноманітні запити потенційних відвідувачів з метою забезпечення його інклюзивності. Облаштування простору відбувається таким чином, щоб відвідувачі, які потребують відновлення, почувалися у безпеці, мали змогу переживати позитивні емоції та задіювати різні органи чуття. Дизайнери у процесі своєї діяльності обирають саме ті засоби, що сприяють створенню такого образу середовища, що запам'ятовується на основі емоцій та переживань людини, сприяє покращенню її психоемоційного стану. Адже проектування терапевтичних ландшафтів передбачає не лише врахування вимог до функціональних та технічних характеристик, а й забезпечення емоційної складової простору.

Концепція терапевтичних ландшафтів є особливо актуальною в українському контексті. Важливо досліджувати потенціал для їх створення у якомога більшій кількості міст України. Це забезпечуватиме реалізацію

можливостей використання природного середовища як важливого інструменту для запровадження перспективних реабілітаційних технологій у роботі з різними категоріями населення у повоєнному відновленні України.

Література:

1. Обиночна З. Принципи та методи організації сенсорного саду із врахуванням відвідувачів – осіб з інвалідністю. *Теорія та практика дизайну*. Вип. 25. 2022. Архітектура та будівництво. С. 85–92.
2. Мельник Ю.А., Верешко О.В., Войтюк А.І., Мельник О.В., Гомон С.С. Терапевтичні ландшафти в системі публічного простору закладів вищої освіти як засіб розкриття творчого потенціалу здобувачів. *Сучасні технології та методи розрахунків у будівництві*. Вип. 17. 2022. С. 78–83.
3. Косик О.І., Білоног М.І. Особливості планування та озеленення терапевтичних ландшафтів дитячих лікарень. *Теорія та практика дизайну*. Вип. 25. 2022. Садово-паркове господарство. С. 228–235.
4. Бідолах Д., Кузьович В., Підховна С. Особливості проектування терапевтичного саду. *Innovative development of science, technology and education: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (6-8 червня 2024 р., м. Ванкувер, Канада)*. Ванкувер, 2024. С. 14–20. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-6-8.06.2024.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
5. Лісова Н., Гамалія К. Терапевтична роль українського лендарту. *Українська академія мистецтва*. 2023. Вип. 33. С. 178–186.
6. Мосаєв Ю. В., Дерев'яно Н.П., Григоренко О.С. Методичний посібник з питань впровадження садотерапії в Україні. Запоріжжя: ГО «НАМ НЕ БАЙДУЖЕ», 2020. 40 с.
7. Каталог зелених рішень / авт. кол.: А. Зозуля, М. Рябика. Львів: ПЛАТО, 2021. 62 с.
8. Соціальна робота засобами природотерапії із постраждалими внаслідок надзвичайних ситуацій: монографія / І.В. Сопівник та ін. Київ: «Компринт», 2021. 556 с.
9. Стюарт-Сміт С. Садотерапія. Як позбутися бур'янів у голові / пер. з англ. Я. Філоненко. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 328 с.
10. Недолуженко Я., Недолуженко А. Сад як порятунки під час війни. *Ландшафт і архітектура*. 2022. № 2-3. С. 68–73.
11. Рукшане І. Лікування містом. Чи є утопією міське середовище, що сприяє дружнім стосункам між усіма його користувачами? *Ландшафт і архітектура*. 2022. № 2-3. С. 19–27.
12. Галаган А. Інші сенси: інсайти з Chelsea 2024. Чим переймаються ландшафтні дизайнери у світі? URL: <https://pragmatika.media/inshi-sensy-insajty-z-chelsea-2024-chym-perejmaiutsia-landshaftni-dyzajneru-u-sviti/> (дата звернення: 22.10.2024).
13. Скандинавські сади відновлення для України. URL: <https://www.colville-andersen.com/therapy-gardens-ua> (дата звернення: 04.11.2024).
14. Сила природи, садів, рослин. Шлях до перемоги. URL: <https://landscape-architecture.top/empathic-green-conference/> (дата звернення: 05.11.2024).

References:

1. Obynochna, Z. (2022). Pryntsypy ta metody orhanizatsii sensohnoho sadu iz vrakhuvanniam vidviduvachiv – osib z invalidnistiu [Principles and methods of organizing a sensory garden taking into account visitors with disabilities]. *Teoriia ta praktyka dyzainu – Theory and practice of design*, 25, 85–92 [in Ukrainian].
2. Melnyk, Yu.A., Vereshko, O.V., Voitiuk, A.I., Melnyk, O.V., & Homon, S.S. (2022). Terapevtychni landshafy v systemi publichnoho prostoru zakladiv vyshchoi osvity yak zasib rozkryttia tvorchoho potentsialu zdobuvachiv [Therapeutic landscapes in the system of public space of higher education institutions as a means of revealing the creative potential of students]. *Suchasni tekhnologii ta metody rozrakhunkiv u budivnytstvi – Modern technologies and calculation methods in construction*, 17, 78–83 [in Ukrainian].
3. Kosyk, O.I., & Bilonoh, M.I. (2022). Osoblyvosti planuvannia ta ozelenennia terapevtychnykh landshafiv dytiachykh likaren [Peculiarities of planning and landscaping of therapeutic landscapes of children's hospitals]. *Teoriia ta praktyka dyzainu – Theory and practice of design*, 25, 228–235 [in Ukrainian].
4. Bidolakh, D., Kuzovych, V., & Pidkhovna, S. (2024). Osoblyvosti proiektuvannia terapevtychnoho sadu [Features of designing a therapeutic garden]. IX Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Innovative development of science, technology and education» – The Ninth International Scientific and Practical

Conference «Innovative development of science, technology and education» (pp. 14-20). Vancouver. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-6-8.06.2024.pdf> [in Ukrainian].

5. Lisova, N., & Hamaliia, K. (2023). Terapevtychna rol ukrainskoho lendartu [The therapeutic role of Ukrainian land art]. *Ukrainska akademiia mystetstva – Ukrainian Academy of Arts*, 33, 178–186 [in Ukrainian].

6. Mosaiev, Yu.V., Derevianko, N.P., & Hryhorenko, O.S. (2020). Metodychnyi posibnyk z pytan vprovadzhennia hardenoterapii v Ukraini [Methodical manual on the implementation of horticultural therapy in Ukraine]. Zaporizhzhia: HO «NAM NE BAIDUZHE» [in Ukrainian].

7. Zozulia, A., & Riabyka, M. (2021). Kataloh zelenykh rishen [Catalog of green solutions]. Lviv: PLATO [in Ukrainian].

8. Sopivnyk, I.V. et al. (2021). Sotsialna robota zasobamy pryrodoterapii iz postrazhdalymy vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii [Social work by means of naturopathy with victims of emergency situations]. Kyiv: Kompynt [in Ukrainian].

9. Stiuart-Smit, S. (2021). Sadoterapiia. Yak pozbutysia burianiv u holovi [Garden therapy. How to get rid of weeds in your head]. (Ya. Filonenko, Trans). Kyiv: Yakaboo Publishing [in Ukrainian].

10. Nedoluzhenko, Ya., & Nedoluzhenko, A. (2022). Sad yak poriatunok pid chas viiny. [The garden as salvation during the war]. *Landshaft i arkhitektura – Landscape and architecture*, 2-3, 68–73 [in Ukrainian].

11. Rukshane, I. (2022). Likuvannia mistom. Chy ye utopiieiu miske seredovyshe, shcho spryiaie druzhnim stosunkam mizh usima yoho korystuvachamy? [Urban therapy. Is an urban environment that promotes loving relationships between all its users a utopia?]. *Landshaft i arkhitektura – Landscape and architecture*, 2-3, 19–27 [in Ukrainian].

12. Halahan, A. (2024). Inshi sensy: insaity z Chelsea 2024. Chym pereimaiutsia landshaftni dyzainery u sviti? [Other Senses: Insights from Chelsea 2024. What are the world's landscape designers concerned about?]. Retrieved from <https://pragmatika.media/inshi-sensy-insajty-z-chelsea-2024-chym-pereimaiutsia-landshaftni-dyzajnery-u-sviti/> [in Ukrainian].

13. Skandinavski sady vidnovlennia dlia Ukrainy (2024). [Nordic Therapy Gardens for Ukraine]. Retrieved from <https://www.colville-andersen.com/therapy-gardens-ua> [in Ukrainian].

14. Syla pryrody, sadiv, roslyn. Shliakh do peremohy (2023). [The power of nature, gardens, plants. The way to victory]. Retrieved from <https://landscape-architecture.top/empathic-green-conference/> [in Ukrainian].